

Adieu, Babylone/ Naim Kattan

1

מנהל בית הקפה גמר סיבוב נוסף ועוד החזקנו בכוסות הקפה השחור שלנו כשנסים נכנס. המחוות שהחווה היו מלאות התכוונות, מוגזמות כשל שחקן שפרש, אבל הוא הכניס לדבריו מין התעלות, כך שלרגע לא הותר רושם של מי שמשחק. הדיון היה ער באותו ערב. מאז שהתחיל לקרוא סופרים אמריקאים, נאצר לא הצליח להסתיר את התלהבותו. הוא הפציר במתכנסים לקבל על עצמם את אסכולת סארויאן והמינגוויי. "זה האידיאל שכל כותב עיראקי צעיר צריך לכוון אליו". נפגשנו כל ערב בקפה יאסין. הרכבנו ממה שקראנו באותם ימים את תכניותינו לעתיד. זאפי התפרץ. הוא לא הסכים עם נאצר. בתוך עברנו העשיר, בתוך המסורת הערבית הספרותית הגדולה עלינו לחפש את מקורות ההשראה שלנו. "אבל הערבים לא הולידו כותבי רומנים", אמר נאצר, שבדיוק פרסם קובץ סיפורים קצרים. "ו'אלף לילה ולילה'?" "כן, נכון, אבל אלה מעשיות פופולריות שלא תרמו דבר למסורת הספרותית . . .". "אל תטריח את עצמך, אנחנו יודעים את ההמשך", התערב נסים, שכבר כתב מסה על בלזק ותרגם סיפורים רבים של מופאסאן. "הנה לכם המודלים לחיקוי. . .". דיון אינסופי שניהלנו כל ערב מחדש. במאמץ חילצנו את קולנו, כל אחד מאיתנו מחפש בקרבת האחרים אישור לתכתיבי האופי שלו. ובכסות הדיון על עתיד תרבותינו, הגנו על כתבינו הראשונים. אותו ערב הסתמן כיוצא מגדר הרגיל. נסים השתמש בדיאלקט היהודי. היינו שני היהודים היחידים בקבוצה. מלבד כלדני אחד וארמני אחד, כל השאר היו מוסלמים. היה זה הדיאלקט שלהם ששימש לנו שפה משותפת. בעיראק, מספיק היה שמוסלמי אחד ישתתף בפגישה כדי שהדיאלקט שלו ייכפה על כולם. אבל מה היה הדיאלקט האמיתי? בבגדד, לכל קהילה דתית היה אופן הדיבור שלה. בין אם היינו יהודים, נוצרים או מוסלמים, כולנו דיברנו ערבית. היינו שכנים מזה מאות שנים. המבטאים שלנו ומונחים מסוימים היו סימנני המייחדים. למה האריכו הנוצרים מילים מסוימות? אמרו שכך שימרו עקבות של עבר צפוני. אבל אם כך, המוסלמים מהצפון, אנשי מוסול, היו אמורים לדבר כמו הנוצרים. הדיבור היהודי שובץ מילים עבריות. ההסבר לכך היה ההכרות רבת השנים עם התנ"ך והתפילות. אבל כיצד ניתן להסביר את נוכחותן של מילים טורקיות ופרסיות בדיאלקט שלנו? היו צריכים להיות לנו יותר מגעים עם פולשים וצליינים משהיו לנו עם הבדואים. ומה ניתן לומר על המוסלמים, שבעידן העות'ומאני נאלצו ללמוד בבית הספר לא בערבית כי אם בטורקית?

ברגע שפתחנו את פינו חשפנו את זהותנו. בתוך מילותינו נרשמו סמלי מוצאינו. אנחנו יהודי, נוצרי ומוסלמי בגדד, בצרה, או מוסול. יש לנו שפה משותפת: זו של מוסלמי האזור. מקור בלתי נדלה לבלבול וללעג אכזרי. היש בידור טוב יותר עבור

מוסלמי צעיר מהקשבה לזקנה יהודיה מהרובע העני של אבו סיפאן כשהיא פונה לנציג מוסלמי? היא מעוותת כמה מילים יהודיות ועוברת לביטוי מוסלמי עכשווי או שניים. בקימוצי פה היא לא משיגה דבר מלבד הגייה גרועה של הדיאלקט שלה והתוצאה תמיד קומית.

היהודים המשכילים למחצה שיבצו תמיד מונח מוסלמי או שניים במשפטיהם כשפנו ליהודים אחרים. שאילת מילים ממוסלמים הוכיחה יחסים עימם, ביקורים תכופים אצלם ואי הסתפקות בחברתם הדלה של יהודים. העשירים ביהודים התביישו במבטא שלהם לא פחות ואף פעם לא החמיצו הזדמנות לשלב כמה מילים אנגליות או צרפתיות בדיבורם. לילד שקרא לאביו "papa" או "daddy" מיד הובטח עתיד אריסטוקרטי.

המוסלמים לא שאלו אלא מתוך השפה הספרותית. הם לא חשו צורך להשית שיפוט לא אוהד על הדיאלקט שלהם. ולא נדרשו לדיאלקטים היהודים או הנוצרים אלא כדי לשובב את הרוחות. בפיו של מוסלמי, מילה יהודית טיפוסית נרדפה קנטור. בקרב המילייה האינטלקטואלי המשוחרר לא חלמו לשחוק למבטא היהודי וודאי שלא לשאול ממנו.

זה נראה מוזר, אפוא, שנסים דיבר במבטא שלו עצמו בין מוסלמים. האם היתה זו עוד בדיחה? לא, הוא לא פנה אליי באופן בלעדי. היה לו חופש הפעולה המלא לעשות זאת למרות נוכחותם של אחרים. אבל, לא, הוא לא פנה אליי. הוא אפילו לא הסתכל עליי. הוא הסב את תשומת לבם של נאצר, סעיד והאחרים. זה לא היה חכם לייחס חשיבות רבה מידי למשובה הזו. בסתר לבם, כולם רצו לייחס את התפרצות הדיאלקט הקומי לרוח השטות של נסים. לא היו לה השלכות. בעיקר נשמרנו מפני מתן משמעות כלשהי לבדיחה הזו. נסים התמיד ולא חייך כלל. נראה שהוא הקדיש תשומת לב מיוחדת לבחירת מילים יהודיות שבדרך כלל עוררו את צחוקם של מוסלמים. שלו, הוא טען לטובת בלזק והביע כולו התלהבות מסטנדל אותו גילה זמן קצר קודם. אני בחרתי חלושות בשתיקה. מבלי להפסיק להפגין את התלהבותו מהרומן הצרפתי, נסים זימן אותי לקחת חלק בשיחה. והנה הוא הציג בפניי שאלה ישירה. כל התחמקות מצדי היתה חסרת טעם. הוא כבר לא ירפה ממני. בחרתי בדרך ביניים. מילותיי לא היו יהודיות ולא מוסלמיות. התבטאתי בערבית ספרותית, קוראנית. וכך, בלעגו ובכעסו המתמשך, נסים תיקן אותי: "אתה רוצה לומר . . ." ותרגם לדיאלקט יהודי מושלם. שפתיו התהדקו בתנועה של שנאה. הוא הגזים את המבטא שלנו. במבטו קראתי עצבות מהולה בהשתתפות בצער. בגדתי בו. התביישתי לבטא מול האחרים את המילים הפרטיות, של חלל הבית, של הרעות. נסים דחק אותי לעבר סולידריות עם הקבוצה. לא יכולתי לדחות את שפתנו המשותפת מבלי להשפיל את עצמי. זו לא היתה שפת החברות, אלא שפת השבט. הקשבתי לדיבורי וההברות היהודיות התגלו בזרותן, בעירומן הקר. המשפטים שלי נותרו קפואים. לפני שביטאתי אותם, הקשבתי להם מהדהדים באזני. דקלמתי שיעור שנלמד. החלקתי פנימה מילה בצרפתית. כצנזור חסר רחמים, נסים תרגם לדיאלקט היהודי מיד. אף אחד לא חייך. בהסכמה משותפת התקבלו חוקי המשחק החדשים. ללא תלונות, המוסלמים לא הקדישו תשומת לב מיוחדת לשפה החדשה שהתחילה לבסס את נוכחותה יוצאת הדופן. כרגיל, נראינו מבלי להיראות. מתוך עמימות ניתן היה לזהות כעת את תווי פנינו. הסתמן צבע חדש בשריון המלא. מאוחר יותר, הכל ישוב לסדרו, לאף אחד לא יהיה הרצון להודות בקיומם של מקרים פרטיקולריים.

בתוך קבוצתנו, היינו לא יהודים ולא מוסלמים. היינו עיראקים, מודאגים לגבי העתיד של ארצנו, ובהתאם, לגבי העתיד של כל אחד מאיתנו. אלא שהמוסלמים הרגישו יותר עיראקים מהאחרים. לשווא אמרנו להם: "זו אדמתנו ואנחנו כאן מזה אלפיים חמש מאות שנה". היינו שם קודם. לא שכנענו אותם. היינו שונים. כלום היה עורנו בהיר מזה של הבדואים? כלום ידענו שפות זרות?

שהתלמידים הטובים ביותר בערבית בבחינות סוף השנה היו יהודים, שמבית הספר של Alliance Israélite יצאו המדקדקים הערבים הטובים ביותר, זה לא שינה דבר. זהותנו היתה מוכתמת. ככה. נסים הניח את קיום ההבדל הזה. הוא רצה לעשותו ידוע. לא היתה לו כוונה לשכנע ולא היו לו הוכחות להמציא. הוא הציג עובדה. היינו יהודים ולא התביישנו בכך. בסוף הערב, המשחק הסתיים בזכייה. בפעם הראשונה, המוסלמים הקשיבו לנו בכבוד. היינו ראויים לדיאלקט שלנו. בגדינו נתפרו למידותנו. פיותינו חזרו לצורתם האמיתית, זו שלבשו במשך דורות בחדרי חדרים. עטינו תדמית שהתאימה לפנינו באופן מושלם ושנספגה לתוך האינטימיות של רוחנו. לא נבלענו בכוח במכלול, שקווי מתארו מטושטשים. לא נוצקנו לתוך תבנית, שלא ידענו מה רמת קשיחותה. המסכות נפלו. אנחנו כאן בהילתנו ובהבדל השביר בינינו. ואין זה סימן להשפלה או סמל ללעג. בדיאלקט יהודי טהור אנחנו משרטטים תכנית לעתיד התרבות העיראקית. איננו מסתתרים מאחורי צעיף השוויון הבדיוני. תוינו מפציעים מן הצללים, מבליטים עצמם. הם ייחודיים. אנחנו כאן בפנים גלויות, מוכרים לבסוף. בלהט השיחה, ג'מיל וסעיד שאלו מאיתנו כמה מונחים מוכרים. הם מעדו כשנתקלו במילים ששמעו לעתים קרובות אך מעולם לא התירו לשפתיהם להגות. הם התנצלו על מגושמתם. ככל שהתקדם הערב, המילים היהודיות חזרו על עצמן לעתים תכופות יותר בפיהם של זרים. היה בהחלט לא נוח להחזיק במשך זמן רב שיחה בשתי שפות מובחנות. נסים עמד אולי להיפרד מעקשנותו. זה תורנו כעת לקחת צעד, לפגוש באמצע הדרך את אלה שהוכיחו את רצונם הטוב. לא צריך להכריז נצחון מהר מידי. צריך להחזיק מעמד עד הסוף. הרגלים נוצרים מהר ונשכחים מהר. התמדתו של נסים נשאה פרי. בסוף הערב לא רק סעיד וג'מיל, אלא כל האחרים התחילו להתנסות בדיאלקט היהודי, באותה מגושמות קומית ברצינותה.